

Libris.RO

Respect pentru oameni și cărți

David E. Hoffman este editor-colaborator la *The Washington Post* și corespondent al companiei PBS pentru cunoscutul serial de investigații *Frontline*. A fost editor pe probleme de politică externă, șef al biroului de la Moscova și corespondent al *The Washington Post* la Casa Albă. Este autorul cărților: *The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy*, pentru care a câștigat Premiul Pulitzer, și *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*.

David E. Hoffman

UN SPION DE MILIARDE

**O POVESTE ADEVĂRATĂ DESPRE SPIONAJ
ȘI TRĂDARE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI RECE**

Traducere din limba engleză și note
MONICA PÎRVULESCU

București
2019

The Billion Dollar Spy
A True Story of Cold War
Espionage and Betrayal
David E. Hoffman
Copyright © 2015 David E. Hoffman
Toate drepturile rezervate

Carte Pentru Toți este parte a
Grupului Editorial Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4,
București, România
tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777

Un spion de miliarde
O poveste adevărată despre spionaj
și trădare din timpul Războiului Rece
David E. Hoffman

Copyright © 2019 Grup Media
Litera pentru versiunea în limba
română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Monica Pîrvulescu

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Gabriela Mitrovici,
Georgiana Harghel
Corectori: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress:
Mihai Suciuc

Descrierea CIP a Bibliotecii
Naționale a României
HOFFMAN DAVID E.

Un spion de miliarde. O poveste
adevărată despre spionaj și trădare
din timpul Războiului Rece /
David E. Hoffman; trad.: Monica
Pîrvulescu. – București: Litera,
2018

ISBN 978-606-33-4145-8

I, Pîrvulescu, M. (trad.)

821.111-31=135.1

CUPRINS

<i>Hartă</i>	10
<i>Prolog</i>	13
Capitolul 1: Ieșirea din jungla de oglinzi	19
Capitolul 2. Stația de la Moscova	56
Capitolul 3. Nume de cod: Sphere	74
Capitolul 4. „În sfârșit, te-am găsit“	95
Capitolul 5. „Suflet de disident“	122
Capitolul 6. Șase cifre	138
Capitolul 7. Aparatul de fotografiat spion	153
Capitolul 8. Reușite și pericole.....	168
Capitolul 9. Un spion de miliarde.....	203
Capitolul 10. Utopia își ia zborul.....	214
Capitolul 11. Nevăzut	241
Capitolul 12. Aparate și dorințe	257

Capitolul 13. Chinuit de trecut	280
Capitolul 14. „Totul este periculos“	307
Capitolul 15. Să nu mă prindă viu	341
Capitolul 16. Semințele trădării	356
Capitolul 17. Vanquish	371
Capitolul 18. Trădarea	386
Capitolul 19. Luat prin surprindere	393
Capitolul 20. Pe fugă	408
Capitolul 21. „Pentru libertate“	418
<i>Epilog</i>	423
Notă despre informațiile secrete	438
Mulțumiri	447
Note	453
Indice	513

Pentru Carole

dată când expira pe sub mască, i se abureau ochelarii. S-a oprit după puțin timp, și-a scos masca, rămânând puțin mai expus. A luat câteva troleibuze și autobuze pe un traseu circular până la punctul de întâlnire. S-a uitat în jur după un eventual filaj al KGB, dar nu a observat nimic.

Trebuia să îl găsească pe spion. Nu putea să dea greș.

CAPITOLUL 1

IEȘIREA DIN JUNGLA DE OGLINZI

În primii ani ai Războiului Rece dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, Agenția Centrală de Informații (CIA) se confrunta cu un secret neplăcut despre ea însăși. Agenția nu reușise să aibă un avanpost real de spionaj pe străzile Moscovei. Agenția nu recruta agenți din Moscova, pentru că acest lucru era prea periculos – „extrem de periculos“, după spusele unui ofițer – pentru orice cetățean sovietic sau pentru orice persoană oficială pe care ar fi putut să o coopteze. Exista riscul ca procedura de recrutare în sine, încă din prima clipă în care ar fi fost identificat și abordat un potențial spion, să fie descoperită de KGB și, dacă ar fi fost prins că spionează, agentul ar fi fost condamnat la moarte. Câțiva agenți care fie se oferiseră voluntari, fie fuseseră recrutați de CIA din afara Uniunii Sovietice, furnizau informații în condiții de siguranță după ce se întorceau acasă. Dar, în general, CIA nu coopta agenți de spionaj într-o zonă plină de pericole ascunse la tot pasul.

Aceasta este povestea unei operațiuni de spionaj care a schimbat mersul lucrurilor. Eroul poveștii este un inginer de la un laborator de proiectare strict

secret, specializat în radare aeriene, care lucra în cadrul unei unități militare sovietice. Mănat de furie și de dorința de răzbunare, acesta a transmis Statelor Unite pagini întregi de documente secrete, deși nu fusese niciodată în America și știa puține lucruri despre aceasta. În șase ani, acesta s-a întâlnit cu ofițerii CIA de douăzeci și una de ori pe străzile Moscovei, un furnicar de agenți de filaj ai KGB, și nu a fost niciodată descoperit. Acest inginer a fost unul dintre cei mai eficienți agenți ai CIA din perioada Războiului Rece, furnizându-le Statelor Unite mai multe informații secrete decât oricare alt spion.

Operațiunea aceasta a marcat maturizarea CIA, momentul în care agenția a reușit un lucru considerat mult timp nerealizabil: să se întâlnească în persoană cu un spion, chiar sub nasul KGB.

Apoi, operațiunea a fost compromisă, însă nu de KGB, ci în urma unei trădări din interior.

*

Pentru a înțelege semnificația operațiunii, trebuie să analizăm eforturile îndelungate și dificile ale CIA de a se infiltra în Uniunea Sovietică.

CIA s-a născut în urma dezastrului de la Pearl Harbor. În ciuda semnalelor de avertizare, Japonia a reușit să deruleze un atac-surpriză, desăvârșit și copleșitor, la 7 decembrie 1941, atac care a dus la moartea a peste 2 400 de americani, la scufundarea sau la avarierea a 21 de nave ale Flotei SUA din Pacific și a împins Statele Unite spre război. Serviciile de informații au fost împărțite între diverse agenții,

însă nici una dintre acestea nu punea informațiile cap la cap; o investigație efectuată de congres a ajuns la concluzia că procedura „era de vină”. Înființarea CIA, în 1947, a reflectat mai clar decât orice altceva hotărârea Congresului și a președintelui Truman de a nu permite să se mai întâmple vreodată un nou Pearl Harbor. Truman dorea ca CIA să furnizeze analize de înaltă calitate și obiective.¹ Avea să fie prima agenție de informații la nivel central, formată din civili, din istoria Americii.²

Însă planurile inițiale ale CIA urmau să se schimbe în curând, în principal din cauza amenințării sovietice tot mai mari, care a inclus blocada Berlinului, creșterea dominației lui Stalin asupra Europei de Est și obținerea de către sovietici a bombei atomice. CIA și-a extins repede activitatea dincolo de simpla analiză a informațiilor, ocupându-se de spionaj și de acțiuni sub acoperire. Urmând o politică de îngrădire, care a fost mai întâi subliniată de George Kennan în lunga sa telegramă de la Moscova din 1946 și care a fost apoi extinsă în mod considerabil, Statele Unite au încercat să contracareze încercările sovietice de a se infiltra și de a submina guvernele din întreaga lume. Războiul Rece a debutat ca o rivalitate având drept subiect o Europă distrusă de război, dar s-a extins mult, transformându-se într-o întrecere de ideologii, politică, cultură, economie, geografie și putere militară. CIA a jucat un rol important. Lupta împotriva comunismului nu a escaladat într-o luptă deschisă între cele două superputeri; s-a purtat în zona gri dintre război și pace. S-a desfășurat, după cum

spunea secretarul de stat Dean Rusk, „pe aleile dosnice ale lumii”³

Există, însă, o alee dosnică, pe care era prea periculos să se intre: însăși Uniunea Sovietică. Stalin era convins că victoria din al Doilea Război Mondial împotriva naziștilor demonstrase stabilitatea statului sovietic. După război, acesta a extins în mod hotărât și conștient sistemul brutal și închis pe care îl perfecționase în anii 1930, creând astfel o continuă tensiune în rândul societății, o luptă constantă împotriva „dușmanilor poporului”, a „spionilor”, a „scepticilor”, a „cosmopoliților” și a „degenerațiilor”. Era interzis să primești o carte din străinătate sau să ascuți posturi de radio străine. Era aproape imposibil pentru majoritatea oamenilor să călătorească în afara țării, iar contactele neautorizate cu străinii erau aspru pedepsite. Telefoanele erau ascultate, corespondența era citită, fiind încurajați informatorii. Poliția secretă era prezentă în toate fabricile și birourile. Era periculos pentru toată lumea să vorbească deschis, chiar și în cercurile de intimi.⁴

Era un mediu total neprielnic spionajului. În primii ani ai Războiului Rece, CIA nu și-a deschis o stație la Moscova și nu a avut ofițeri de contact pe străzile capitalei celui mai mare și mai secretos stat-partid din lume. Nu putea găsi și recruta agenți sovietici, după cum făcea în alte părți. Poliția secretă sovietică, care a primit denumirea de KGB (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti) era experimentată, bine pregătită, omnipotentă și nemiloasă. În anii 1950, KGB era deja o instituție puternică după trei decenii de experiență

dobândită din epurările lui Stalin, din eliminarea elementelor care amenințau conducerea sovietică din timpul războiului și după aceea, precum și din furtul secretelor americanilor privind bomba atomică. Nu era nici măcar posibil ca un străin să deschidă o discuție cu cineva în Moscova fără să trezească suspiciuni.

CIA încă experimenta, fiind o organizație tânără, optimistă, naivă și hotărâtă să își facă treaba – o oglindă a caracterului american.⁵ În 1954, aviatorul James Doolittle avertiza asupra faptului că Statele Unite ar trebui să fie mai dure și mai necruțătoare. „Trebuie să creăm servicii eficiente de spionaj și de contraspionaj și trebuie să învățăm să îi subminăm, să îi sabotăm și să îi distrugem pe dușmani folosind metode mai istețe, mai sofisticate și mai eficiente decât cele folosite împotriva noastră”, spunea acesta într-un raport strict secret, adresat președintelui Eisenhower.⁶

CIA resimțea o tensiune intensă și constantă cu privire la informațiile secrete despre Uniunea Sovietică și sateliții acesteia. Politicienii de la Washington discutau înflăcărat despre un potențial război în Europa și erau nerăbdători să lanseze un avertisment cât mai curând. Aceștia aveau informații de la mai multe surse deschise, dar nu era același lucru ca obținerea de informații secrete cu adevărat din interior. „Presiunea de a obține rezultate provenea din multe surse: de la ordine repetate de a face «ceva» până la solicitări exasperate de a încerca «orice»”, își amintea Richard Helms, responsabil cu operațiunile secrete în anii 1950.⁷

În afara Uniunii Sovietice, CIA aduna conștiincios informații de la refugiați, persoane fugite din țară și

emigranți. Peste tot în lume erau abordați diplomați, soldați și ofițeri de informații ruși. Din taberele de refugiați din Europa, unitatea de operațiuni secrete a CIA și-a recrutat o armată secretă. Astfel au fost pregătiți circa 5 000 de voluntari ca „efectiv postnuclear de gherilă” menit să invadeze Uniunea Sovietică în urma unui atac atomic. În plus, Statele Unite plasau parașutiști izolați în interiorul blocului sovietic ca să spioneze sau ca să li se alăture grupărilor de rezistență. Cei mai mulți dintre aceștia au fost prinși și uciși. Șeful unității de operațiuni secrete, Frank G. Wisner, visa să pătrundă în blocul estic și să îl facă bucăți. Wisner spera ca, prin război psihologic și ajutor subteran – ascunzători de arme, aparate de radio, propagandă –, să reușească să convingă popoarele din Europa de Est să îi înlăture pe opresorii comuniști. Însă, aproape toate aceste tentative de a pătrunde în rândul inamicilor prin operațiuni secrete au eșuat. Informațiile obținute erau insuficiente, iar Uniunea Sovietică rămânea de neclintit.⁸

Sursele CIA erau în continuare pe din afară și trăgeau cu ochiul înăuntru. „Singura modalitate de a ne îndeplini misiunea era să ne creăm surse interne: spioni care să stea lângă politicieni, să le asculte debaterile și să le citească corespondența”, își amintea Helms. Dar posibilitatea de a recruta și de a coordona la Moscova agenți care să poată să îi avertizeze cu privire la deciziile luate de liderii sovietici „era la fel de puțin probabilă precum amplasarea de spioni pe planeta Marte”, spunea Helms.⁹ O evaluare complexă a informațiilor CIA legate de blocul sovietic, finalizată

în 1953, ajunsese la concluzii teribile. „Nu avem nici un fel de informații de încredere din interior cu privire la modul în care gândește Kremlinul”, scria în evaluare. În privința armatei, se adăuga: „Practic nu există nici un fel de informații de încredere cu privire la planurile și intențiile pe termen lung”. În evaluare exista și avertizarea: „În cazul unui atac-surpriză, nu putem să sperăm că vom obține vreun fel de informații detaliate cu privire la intențiile militare ale sovieticilor”.¹⁰ La începuturile existenței sale, CIA considera că „îi era imposibil să-și infiltreze agenți în statul polițienesc paranoic al lui Stalin”.¹¹

„În perioada respectivă”, spunea Helms, „am avut, într-adevăr, foarte puține informații despre Uniunea Sovietică”.¹²

*

În ciuda tuturor dificultăților întâmpinate, CIA a înregistrat două succese în anii 1950 și la începutul anilor 1960. Piotr Popov și Oleg Penkovski, ambii ofițeri ai serviciilor de informații militare sovietice, au început să spioneze pentru Statele Unite. Își oferiseră singuri serviciile, nu fuseseră racolați, și veniseră separat unul de altul, furnizând secrete CIA în cea mai mare parte în afara Moscovei, ambii demonstrând avantajele uriașe ale agenților secreți.

În ziua Anului Nou 1953, la Viena, un rus scund și îndesat i-a înmănat un plic unui diplomat american care tocmai intra în mașină în zona internațională. Pe vremea aceea, Viena se afla sub ocupație americană, britanică, franceză și sovietică, fiind un oraș plin de spioni și îmțesat de suspiciuni. În plic se afla o scrisoare

datată 28 decembrie 1952, scrisă în rusă, în care se preciza: „Sunt ofițer sovietic. Doresc să mă întâlnesc cu un ofițer american ca să ofer anumite servicii.”

În scrisoare erau trecute locul și data întâlnirii. Asemenea oferte erau foarte frecvente la Viena, în acea perioadă; o mulțime de escroci încercau să facă bani din rapoarte false de informații secrete. Pentru CIA era greu să discearnă cine avea informații reale și cine false, dar, de data aceasta, scrisoarea părea adevărată. În următoarea sâmbătă seara, rusul aștepta la locul promis – stătea în umbra unei porți, singur, purtând pălărie și un palton voluminos. Era Piotr Popov, un maior în vârstă de douăzeci și nouă de ani din cadrul serviciului sovietic de informații militare, așa-numitul *Glavnoie Razvedivatelnoie Upravleniie* (GRU), un văr mai mic al KGB. Popov a devenit prima și, pe vremea aceea, cea mai prețioasă sursă militară secretă a CIA cu privire la structurile din interiorul armatei sovietice și a serviciilor de securitate. Acesta s-a întâlnit cu ofițeri de legătură ai CIA de 66 de ori la Viena, în perioada ianuarie 1953–august 1955. Ofițerul său de contact din cadrul CIA, George Kisevalter, era un tip masiv și ciufulit, care se născuse în Rusia, într-o familie cunoscută din Sankt-Petersburg, și care imigrase în Statele Unite pe când era copil. În timp, Popov avea să îi spună lui Kisevalter că era fiu de țărani, crescuse pe podeaua murdară a unei cocioabe și că nu avusese o pereche normală de pantofi de piele până la vârsta de treisprezece ani. Ura acestuia provenea din ceea ce făcuse Stalin ca să distrugă țărănimea rusă, prin colectivizare forțată și foamete. Spiona împins de dorința de

a răzbuna nedreptatea care le fusese făcută părinților săi și sătucului său din apropierea fluviului Volga. În casa secretă a CIA de la Viena, Kisevalter avea câteva reviste împrăștiate, precum *Life* și *Look*, însă Popov era fascinat numai de una dintre ele: *American Farm Journal* (*Jurnalul fermei americane*).¹³

CIA l-a ajutat pe Popov să contrafacă o cheie cu ajutorul căreia acesta a reușit să deschidă anumite sertare secrete de la *rezidentura* (stația) GRU din Viena. Popov i-a deconspirat pe toți ofițerii sovietici ai serviciilor de informații aflați la Viena, a furnizat o gamă largă de informații despre unitățile Pactului de la Varșovia și i-a dat lui Kisevalter adevărate nestemate, precum manualul din 1954 al serviciului sovietic militar cu privire la utilizarea armelor atomice.¹⁴ Când Popov a fost mutat la Moscova, în 1955, cei de la sediul central al CIA au trimis acolo un ofițer sub acoperire ca să găsească locuri ascunse unde să poată avea loc schimbul de mesaje cu Popov. Însă omul CIA nu și-a făcut treaba cum trebuie, a fost prins în cursă de KGB și ulterior a fost concediat.¹⁵ Prima încercare a CIA de a-și stabili un avanpost la Moscova eșuase lamentabil.

În 1956, a fost transferat în Germania de Est și a re-început să spioneze pentru CIA, călătorind în Berlinul de Vest pentru întâlnirile cu Kisevalter într-o casă considerată sigură. S-a dovedit din nou a fi un agent eficient. Printre informațiile furnizate de el s-a numărat și un discurs grăitor din martie 1957 adresat de ministrul sovietic al apărării, mareșalul Gheorghii Jukov, trupelor din Germania cu privire la utilizarea armelor nucleare în război. În 1958, Popov a fost chemat brusc

la Moscova, unde a fost interogată fiindu-i descoperită trădarea. Cu toate acestea, KGB a ținut secret acest fapt și l-a folosit pe Popov pentru a transmite CIA informații false. Pe 18 septembrie 1959, Popov a strecurat ofițerului CIA un mesaj scris cu creionul pe opt fâșii de hârtie, pe care l-a introdus într-un cilindru de mărimea unei țigări. Mesajul relatea CIA cele întâmplate într-un ultim act de curaj din partea spionului condamnat. Mesajul a fost transmis de urgență la sediul central, unde Kisevalter a citit textul chirilic scris cu creionul pe bucățile minuscule de hârtie și a izbucnit în hohote de plâns. Popov a fost judecat în ianuarie 1960 și a ajuns în iunie în fața unui pluton de execuție.

A doua încercare reușită a început doar două luni mai târziu la Moscova, pe 12 august, în jurul orei 11 seara.

Doi studenți americani, Eldon Cox și Henry Cobb, se plimbau pe caldarâmul din Piața Roșie, încă ud după o ploaie ușoară, pe drumul de întoarcere la hotel, după ce vizionaseră un spectacol al Teatrului Balșoi, când un bărbat a venit din spatele lor și l-a tras pe Cobb de mânecă cerându-i un foc. Bărbatul era de statură mijlocie, purta costum și cravată și avea părul roșcat și puțin cărunt pe la tâmpile. I-a întrebat dacă sunt americani, iar când aceștia i-au răspuns că da, a început să vorbească repede în timp ce se uita împrejur ca să se asigure că nu sunt urmăriți. I-a dat lui Cox un plic și l-a rugat să îl ducă neîntârziat la ambasada americană. Cox, care vorbea rusa, l-a dus la ambasadă chiar în acea seară. În plic se afla o scrisoare. „În momentul de față”, scria autorul, „am la dispoziție materiale foarte importante

legate de mai multe subiecte de interes extraordinar și de mare importanță pentru guvernul dumneavoastră.” Autorul nu scria cine este, dar menționase indiciul că lucrase în trecut la Ankara (Turcia), pentru serviciul militar de informații al Uniunii Sovietice. Dădea informații precise despre cum poate fi contactat – prin mesaje introduse într-o cutie de chibrituri ascunsă în spatele unui radiator aflat pe holul de la intrarea într-o clădire din Moscova. Inclusese și o schiță a punctului de schimb al mesajelor.¹⁶

Autorul scrisorii era Oleg Penkovski, colonel în cadrul GRU, un ofițer plin de imaginație, energic și cu încredere în sine care se evidențiasse în cadrul unității lui de artilerie, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Lucra acum la Comisia de Stat pentru Coordonarea Lucrărilor de Cercetare Științifică, o instituție guvernamentală care coordona schimburile științifice și tehnice cu Statele Unite, Marea Britanie și Canada și asigura acoperire pentru spionajul sovietic și achizițiile secrete de tehnologie din Occident.

Scrisoarea a fost transmisă CIA, care, la început, a avut unele suspiciuni. CIA știa că rușii se simțiseră foarte deranjați din cauza cazului Popov. Nu cumva scrisoarea era o cursă? La sediul central s-a luat hotărârea să fie contactat autorul scrisorii, dar, la vremea respectivă, CIA nu avea un agent operativ de teren la Moscova. Ambasadorul SUA la Moscova, Llewellyn Thompson, se opunea cu fermitate aducerii la ambasadă a vreunui angajat al CIA. Cu toate acestea, în toamna anului 1960, s-a stabilit să fie trimis la Moscova un tânăr ofițer de la departamentul sovietic, din cadrul